

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Ігор УЛИЧНИЙ (Кіровоград)

Постановка проблеми. Осмислення досягнень і визначення стратегій розвитку освіти базується на особистості вчителя, пошуку варіантів стимулювання його професійної діяльності, його прагнення до активності, творчості, самореалізації, саморозвитку.

Здатність педагога до самовдосконалення є визначальним фактором якості освіти.

Сьогодні для майбутніх фахівців уже недостатньо оволодіти сукупністю певних професійних знань, умінь і навичок, для них важливим є формування готовності до

професійного самовдосконалення особистості, що дозволяє найбільш повно себе реалізувати.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми професійного самовдосконалення присвячено наукові праці І. Беха, М. Боришевського, А. Дистервега, М. Демкова, Ф. Дякова, К. Єльніцького, Я. Коменського, А. Макаренка, С. Миропольського, Є. Павлотенкова, С. Пальчевського, І. Песталоцці, К. Платонова, О. Прокопової, Н. Румянцева, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Т. Шестакової та ін. Разом із тим, незважаючи на широту досліджень з проблеми формування готовності студентів до професійного самовдосконалення, окремі її аспекти потребують поглибленого вивчення, теоретичного та методичного обґрунтування.

Метою статті є висвітлення умов, принципів, етапів професійного самовдосконалення студентів педагогічних ВНЗ, характеристика його основних складових.

Виклад основного матеріалу. Реформування освітньої галузі передбачає формування нового типу педагога, спрямованого на професійне самовдосконалення. Уже на етапі навчання у вищому навчальному закладі виникає гостра необхідність формувати у студентів готовність до професійного самовдосконалення, що в майбутньому дозволить їм реалізуватися як самостійним, ініціативним, успішним та затребуваним фахівцем. У даний час від високого рівня професійної компетентності майбутніх вчителів, успішної мотивації до професійного самовдосконалення залежить ефективність їх подальшої педагогічної діяльності.

Формування готовності студентів до професійного самовдосконалення розглядається як цілеспрямований процес, що дозволяє майбутнім педагогам розвивати професійну мотивацію, вольові якості особистості, рефлексію, що супроводжується їх включенням до самопізнання, самоактуалізації, самоосвіти, самореалізації в ході професійної підготовки, зорієнтованої на оволодіння знаннями та вміннями самостійного вдосконалення в професійній діяльності.

Процес професійного самовдосконалення ґрунтується на психологічному механізмі постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму ("Я – реальне професійне") і уявним його станом ("Я – ідеальне професійне").

Основними формами самовдосконалення майбутніх педагогів є самоосвіта і самовиховання. Процес професійної самоосвіти майбутніх учителів зумовлений організаційно-педагогічними та соціально-психологічними чинниками, під впливом яких майбутній учитель може самостійно визначати власні освітні цілі та

засоби їх досягнення і реалізовувати пізнавальні інтереси та потреби, розвивати інтелектуальні та особистісні якості.

Вважається, що самоосвіта є наслідком освіти й обов'язковою умовою її ефективності. Взаємозв'язок процесів освіти і самоосвіти зумовлений тим, що: самоосвіта сприяє накопиченню знань, формуванню інтелекту, розвитку розумових сил і здібностей, виробленню культури розумової праці; самоосвіта є інформативним процесом, складовою розумового самовиховання, завдяки якому виробляються якості, необхідні для успішного оволодіння знаннями [7].

Самоосвіта як складова частина самовиховання й водночас його засіб, включає вдосконалення набутих у процесі навчання знань, сприяє формуванню ділових і вольових якостей особистості. Самоосвіту не слід ототожнювати з самостійною роботою, оскільки самоосвіта є цілеспрямованим добровільним удосконаленням особистості у сфері науки, культури у процесі самостійної та науково-дослідницької діяльності. Таким чином, самостійна робота виступає одним із засобів самоосвіти [5].

Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, формування умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції.

Самоосвіта сприяє актуалізації саморозвитку, який є свідомим саморегулятивним процесом становлення особистості, що проявляється у її прагненні брати відповідальність за власні справи, вчинки, у розкритті потенційних можливостей і здібностей, вдосконаленні особистісних якостей. Основними характеристиками саморозвитку особистості є життєдіяльність, активність, самостійність, само визначеність [3, с. 66-67]. Саморозвиток неможливий без оволодіння певною сумою знань, тією чи іншою інформацією. Усвідомлені мотиви і визначена мета активізують студентів до повсякденного збагачення власного запасу знань [6, с. 56].

Для майбутнього педагога особливо важливим є самовиховання, в процесі якого особистість збагачується знаннями, життєвими вміннями, мислительними і практичними навичками. Самовиховання складається з трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесів: самопізнання, самоутримування, самопримушування до здійснення позитивних дій, учинків, добрих справ.

Головною метою самовиховання на сучасному етапі є досягнення згоди із самим собою, знаходження сенсу життя, самоактуалізація і самореалізація потенційних можливостей, природних здібностей та активне самоутвердження в суспільному житті.

Людина здатна подолати будь-які труднощі, якщо вірить, що її дії мають зміст. Тому знаходження сенсу життя – відповідальний етап у розвитку і становленні особистості. Від вибору особистісних ціннісних орієнтацій та їх узгодженості залежать світогляд студента, його життєві принципи, переконання й професійна спрямованість, характер самоактуалізації, самореалізації і самоутвердження.

Самоактуалізація – постійне прагнення людини до повного виявлення і розвитку особистісних потенційних можливостей та до їх реалізації. Людина, здатна до самоактуалізації, володіє низкою особистісних якостей, необхідних для процесу її духовного зростання. Мова йде про такі якості, як асоційованість, гармонійність, довіру до людей, допитливість, креативність, спонтанність, автономність, саморозуміння, контактність, гнучкість. Саме через розвиток цих якостей можна допомогти майбутньому педагогу реалізовувати потребу в самоактуалізації.

Самореалізація – свідома, цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, скерована на реалізацію власних сил, здібностей, можливостей, життєвих настанов. Самореалізація майбутнього педагога, спонукає його до активної діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей та задоволення потреб, максимальну самореалізацію у різних сферах життя. Сформованість цінності самореалізації у студентів педагогічних ВНЗ виявляється у їх спрямованості на засвоєння системи знань про цінності самореалізації, певному ставленні до них та їх втіленні у поведінці та діяльності. Ціннісне ставлення до самореалізації є складним багатоступеневим комплексом, що включає вибіркову активність щодо оволодіння системою знань, умінь, навичок, необхідних для оптимальної самореалізації. Основними показниками наявності професійно-педагогічного інтересу майбутнього педагога є такі: інтелектуально-пізнавальне ставлення до професійно-педагогічних знань; сукупність зв'язків майбутнього вчителя з дітьми, вчителями, батьками, що стає основою прив'язаності до педагогічної професії; вольова активність у професійно-педагогічній діяльності; наявність позитивно-емоційного ставлення майбутнього вчителя до дітей, учителів, батьків та до самої педагогічної діяльності [4].

Самоствердження – намагання утвердитися в певному соціальному статусі й соціальній ролі.

Для самоствердження особистості необхідні певні умови. Наприклад, психологічна ситуація, що налаштовує студентів на вільне висловлення своїх поглядів, думок, ідей та пропозицій, виникає тоді, коли викладач дотримується

демократичного, а не авторитарного стилю взаємодії, виявляє безумовно позитивне ставлення до них, уміє вислухати, створює позитивний психоемоційний клімат.

Особистісно орієнтований підхід вважається вихідним спроектованою технології зі створення умов для самоствердження особистості студента. Особистісно орієнтований підхід, в основі якого лежать провідні ідеї гуманізації освіти, дозволяє усвідомити діапазон своїх особистісних потреб і можливостей, виявити і розкрити своє „Я”, виробляти вміння самостійно діяти, прагнути творчості, духовного розвитку особистісного потенціалу та самовдосконалення, надає максимальної свободи вибору, збереження та укріплення стану здоров'я і почуття власної гідності тощо. Особистість як суб'єкт пріоритетний, є метою освітньої системи, а не її засобом. На думку І.Д.Беха: „Особистісно орієнтовані технології створюють, по-перше, простір для прояву особистих проблем вихованців, із сукупності яких складається їхнє власне життя і без яких вони не уявляють себе особистостями. По-друге, у такому виховному середовищі особистості проблеми вихованців вирішуються психологічно найоптимальнішим для них чином. Це означає, що дитина не зазнає таких дій педагога, за яких буде принижена її гідність. Навпаки, будь-яка життєва колізія завжди виступатиме приводом для утвердження гідності дитини” [1, с.203].

Самовиховання студента розуміють як організовану, активну й цілеспрямовану його діяльність, скеровану на систематичне формування й розвиток позитивних та усунення негативних якостей особистості відповідно до усвідомлених потреб і вимог суспільства, професійної діяльності, а також на реалізацію особистої програми розвитку.

Педагог, за ствердженням А. Дістервега, лише до тих пір здатний насправді виховувати й навчати, доки сам працює над своїм власним вихованням і освітою. Якщо він не вчиться, не читає, не стежить за науковими досягненнями у сфері своєї діяльності і не впроваджує їх у практику, мало сказати що він відстає, він тягне назад, ускладнює вирішення завдань, поставлених перед навчальним закладом [2]. Завдяки цьому підходу можна виділити наступні принципи професійного самовдосконалення педагога.

Принцип розвитку розкриває взаємозв'язок розвитку особистості в онтогенезі і безперервній самоосвіті, залежність рівня її розвитку, зрілості особистості педагога від рівня самоосвіти і самовиховання. Принцип розвитку пов'язаний і детермінований метою і сенсом усього життя.

Професійна педагогічна діяльність багато в чому задає напрямок розвитку особистості

педагога, служить детермінантою розвитку при цілеспрямованому, творчому, постійному вдосконаленні педагога. Лінія розвитку за схемою процесу являє поступальну послідовність ступенів, стадій, періодів, відповідних філософському закону розвитку систем.

Важливим принципом професійного самовдосконалення є принцип самодіяльності, який орієнтує педагога на розкриття своїх педагогічних творчих здібностей у професійній діяльності. Самовдосконалення вчителя можна розглядати як особливий вид діяльності з властивими для будь-якої діяльності психологічними характеристиками: потреби; мотиви; мета; програма дій; прийоми реалізації; самоаналіз; самокорекція. Цілеспрямована активність і творча діяльність педагога з перетворення своєї практичної діяльності і себе в якості її суб'єкта становить суть зазначеного принципу [5].

Принцип самодіяльності дозволяє простежити активність і творчий потенціал педагога в роботі над собою, його потребу в саморозвитку, самореалізації у професійній діяльності.

Принцип рефлексивності процесу самовдосконалення педагога пов'язаний із співвідношенням зовнішнього і внутрішнього досвіду, їх діалектикою. Звернення свідомості педагога до свого внутрішнього світу без зміни, перетворення професійної діяльності призводить до розриву самого суб'єкта від його діяльності. Цілісність і системність аналізу педагогічної реальності полягає у конструктивній організації рефлексивних процесів у педагога.

Духовно-перетворювальна функція рефлексії педагога визначається ціннісно-смісловим змістом педагогічної діяльності, яка являє собою і інтерпретується самим педагогом як особистісно значущий предмет дослідження, за допомогою чого педагог є активним та ініціативним у процесі свого професійно-особистісного самовдосконалення [5].

Конструктивна професійно-педагогічна рефлексія позбавляє педагога від стихійного, фрагментарного, інтуїтивного, ситуативного характеру педагогічного пошуку шляхів до розкриття особистості дитини і самого себе.

Евристичні можливості принципу рефлексивності полягають в індивідуально-особистісному усвідомленні і розробці власних способів здійснення професійної діяльності, набутті осмисленої продуктивної активності в процесі самовдосконалення.

Методично правильно організоване самопізнання здійснюється за трьома напрямками:

■ самопізнання себе в системі соціально-психологічних відносин, в умовах професійної

педагогічної діяльності відповідно до вимог, які пред'являє ця діяльність;

■ самовивчення рівня компетентності та якостей власної особистості, яке здійснюється шляхом самоспостереження і самоаналізу. Професійне самовдосконалення і самовиховання педагога в принципі неможливо, якщо він сам не побачить прогалин у загальнопедагогічних та спеціальних знаннях, недостатність володіння педагогічним інструментарієм. Досвід викладачів, котрі домоглися помітних успіхів у професійній діяльності шляхом систематичної роботи над собою, свідчить про те, що роботу із самовдосконалення треба починати з поглибленого аналізу власної педагогічної практики, із встановлення причин як успіхів, так і невдач;

■ самооцінка, сформована на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з пред'явленими вимогами. Неодмінною умовою об'єктивності самопізнання виступає адекватна самооцінка, на основі якої забезпечується самокритичне ставлення педагога до своїх досягнень і недоліків.

Важливими умовами, що сприяють ефективному формуванню готовності студентів педагогічних вищих навчальних закладів до професійного самовдосконалення, є наступні:

■ встановлення відносин співробітництва суб'єктів освітнього процесу через адресну допомогу, педагогічну підтримку та консультування студентів;

■ організація діяльності студентів, спрямованої на придбання досвіду самоосвіти в ході вивчення навчальних дисциплін;

■ розширення вузівського компонента змісту педагогічної освіти за рахунок введення в процес професійної підготовки спецкурсів та факультативів, зорієнтованих на формування готовності до професійного самовдосконалення;

■ готовність професорсько-викладацького складу до впровадження моделі формування готовності студентів до професійного самовдосконалення.

Процес професійного самовдосконалення в педагогічній діяльності надзвичайно індивідуальний. Однак у ньому завжди можна виділити чотири основні логічно взаємопов'язані етапи:

1) свідоме прийняття рішення на самовдосконалення;

2) планування і вироблення програми самовдосконалення;

3) безпосередня практична діяльність з реалізації поставлених завдань у роботі над собою;

4) самоконтроль і самокорекція діяльності із самовдосконалення.

Взаємозв'язок і послідовне виконання завдань чотирьох етапів самовдосконалення

приведе до очікуваного результату: вдосконалення професійної підготовки педагога, розвитку його професійно значущих якостей.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Таким чином, формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення забезпечує усвідомлення студентами необхідності постійного саморозвитку та підвищення рівня педагогічної майстерності задля досягнення професійного та життєвого успіху. Перспективним напрямком подальших досліджень цієї проблеми є вивчення особливостей кожного етапу професійного самовдосконалення в педагогічній діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 342с.
2. Дистерверг А. Избранные педагогические сочинения. – М., 1956. – С. 237.
3. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития: учеб. пособ. для студ. средн. педаг. учебн. заведений / Владимир Георгиевич Маралов. – М.: Академия, 2002. – 256 с., с. 66-67
4. Маслоу А.Г. Самоактуализация личности и образование / пер с англ., предисл. Г.А. Балла. – Киев-Донецк, 1994. – 52 с.
5. Психология человека в современном мире. Том 3. Психология развития и акмеология.

Экзистенциальные проблемы в трудах С. Л. Рубинштейна и в современной психологии. Рубинштейновские традиции исследования и экспериментатики (Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна, 15–16 октября 2009 г.) / Ответственные редакторы: А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко, В. В. Знаков, И. О. Александров. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 400 с.

6. Смайлс С. Саморазвитие умственное, нравственное и практическое / С. Смайлс; пер. с англ. В. Вольфсон. – Минск, 2000. – 411 с., с. 56.

7. Топольник Я. В. Визначення поняття «самоосвіта» як психолого-педагогічна проблема // Вісник Черкаського університету [Текст] : наук. журн. / № 20 (233). 2012 / [редкол.: Н. А. Тарасенкова (відп. ред.) та ін.], – 2012. – 152 с.

8. Шестакова Т.В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : дис.... канд. пед. наук : 13.00.04 / Т.В. Шестакова. – К., 2006. – 244 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уличний Ігор Любомирович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: формування потенціалу професійного самовдосконалення.